

बाली अवस्थाको जानकारी

संयुक्त अध्ययन प्रतिवेदन: वर्षे बालीको अवस्था र हिउँदे बालीको उत्पादन पूर्वानुमान (२०७०/७१)

कृषि विकास मन्त्रालय

खाद्य तथा कृषि संगठन

विश्व खाद्य कार्यक्रम

विषय सूचि

मुख्य बुँदाहरु.....	१
पृष्ठभूमी र उद्देश्य	२
विधी	२
वर्षे बालीको राष्ट्रिय उत्पादन नतिजा	४
मा वर्षे बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन (२०७०/७१).....	६
धान	७
मकै.....	८
कोदो र फापर.....	९
मौसम	१०
कृषि सामाग्रीहरु	११
मलखाद.....	११
वीउ.....	११
कृषि यान्त्रिकरण.....	१२
व्यापार	१२
खाद्यान्न बजारको अवस्था	१४
विश्वव्यापी र क्षेत्रीय संक्षेप	१५
भारत	१५
हिउँदे बालीको उत्पादन पूर्वानुमान र खाद्य सुरक्षा अवस्था (२०७०/७१)	१६
निष्कर्ष	१६
अनुसूची १- धान बाली कटानी प्रतिवेदन	१७
अनुसूची २- धान, मकै, कोदो, र फापरको प्रारम्भिक उत्पादन अनुमान (२०७०/७१).....	१८

मुख्य बुँदाहरु

२०७०/७१ को वर्षे बाली (धान, मकै, कोदो, र फापर) उत्पादन ७६ लाख ७० हजार मेट रह्यो, जुन गत वर्षको तुलनामा १२.१० प्रतिशतको बृद्धि हो र पाँच वर्षको औसत वा “सामान्य” स्तर भन्दा ११.९० प्रतिशतको बृद्धि हो^१।

वर्षे बालीको कुल उत्पादन ७६ लाख ७० हजार मेट मध्ये धान, मकै, कोदो, र फापरको उत्पादन क्रमशः ५० लाख ४० हजार मेट, २३ लाख मेट, ३ लाख मेट, र १० हजार मेट भएको अनुमान छ। सामान्य वर्षको तुलनामा सबैभन्दा बढी उत्पादन मकै (१३.८० प्रतिशत), तत्पश्चात धान (११.७४ प्रतिशत), फापर (७.२२ प्रतिशत), र कोदो (०.३३ प्रतिशत) को रह्यो।

२०७०/७१ मा भएको उत्पादनको बृद्धिका मुख्य कारणहरु सामयिक र पर्याप्त वर्षाका साथै मलखादको राम्रो उपलब्धता हुनु हो। २०७० असार-भदौ को अवधिमा परेको वर्षा गत पाँच वर्षको तुलनामा सबैभन्दा बढी र सामान्य स्तरको तुलनामा ११५ प्रतिशत बढी हो^२।

वर्षे बाली उत्पादनको अधिकांश अंश (९६ प्रतिशत) धान र मकैबाट प्राप्त भयो। ठूलो मात्रामा बाली उत्पादन, पूर्वी क्षेत्र (२१ लाख ६० हजार मेट) तत्पश्चात मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रहरुबाट प्राप्त भयो। भापा र भोजपुर क्रमशः ३ लाख ६५ हजार मेट र १ लाख २४ हजार मेट उत्पादनका साथमा यस पटक सबैभन्दा बढी धान र मकै उत्पादन गर्ने जिल्लाहरुमा परेका छन्।

समग्र उत्पादनमा बृद्धि भएतापनि केही जिल्लाहरुमा (विशेष गरी धनुषा, भक्तपुर, काभ्रे, र जुम्ला) स्थानीय स्तरमा धानको उत्पादनमा ह्रास आयो। धनुषाका १९ गाविसहरुमा सुख्खाका कारण उत्पादनमा ५६,००० मेट नोक्सानी भएको रिपोर्ट छ।

काभ्रे र भक्तपुरमा *Neck Blast* र *Bacterial Leaf Blight* का कारण २,२०० हेक्टर जमीनमा लगाइएको धान बाली क्षती भयो। तराइको लागि सिफारिश गरिएको *DY-69*, *DY 28*, र *DY 18* वर्णशंकर बीउहरु स्थानीय कृषि-पर्यावरणमा अनुकूलन भएनन्। भक्तपुरमा मात्र रु. ९ करोड ७० लाख बराबरको बाली क्षती भयो।

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को पहिलो चार महिना (साउन-कार्तिक) को अवधिमा नेपालमा ४ करोड ७० लाख बराबरको अन्न आयात भयो जुन गत वर्ष यही समयको तुलनामा न्यूनरूपले कमी हो। २ करोड ४० लाख रुपैया बराबरको आयातका साथमा धानले कुल आयातीत अन्नको सबैभन्दा ठूलो अंश (५१ प्रतिशत) ओगटेको छ।

खाद्य तथा कृषि संगठनको अनुमान अनुसार विश्वव्यापी अन्न उत्पादन ८.४ प्रतिशत बृद्धिका साथ २ अर्ब ५० करोड मेट (७१ करोड ८ लाख मेट गहुँ, १ अर्ब २९ करोड ४ लाख ८० हजार मेट मोटा अन्न, र ४९ करोड ४२ लाख मेट चामल) कायम रह्यो।

प्रारम्भिक अनुमान अनुसार, भारतमा २०१३ मा १२ करोड ९३ लाख २० हजार मेट *खरिफ* अन्न उत्पादन भएको अनुमान छ, जुन गत वर्षको भन्दा न्यूनरूपमा बढी हो। यद्यपि, धानको उत्पादनमा भने न्यूनरूपमा ह्रास आयो।

^१ बाली लगाइएको सामान्य क्षेत्र र उत्पादन भन्नाले गएको पाँच वर्ष (२०६६ देखि २०७० सम्म) को औसत क्षेत्र र उत्पादन हो।

^२ सामान्य वर्षा भन्नाले गएको ३० वर्षको औसत वर्षाको अवस्था हो।

पृष्ठभूमी र उद्देश्य

यो बाली अवस्थाको जानकारी कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम, र खाद्य तथा कृषि संगठनको संयुक्त प्रकाशन हो । यो जानकारी वर्षको दुई पटक प्रकाशन गरिन्छ, र यो प्रकाशन वर्षे तथा हिउँदे बालीको उत्पादन र सो संग सम्बन्धित अवसर र चुनौतीहरूमा केन्द्रित हुन्छ । बालीको अध्यावधीक अवस्था र खाद्य सुरक्षा अवस्थाको आवधिक जानकारी नेपाल खाद्य सुरक्षा बुलेटिन (कृषि विकास मन्त्रालय र विश्व खाद्य कार्यक्रमद्वारा चौमासिक रूपमा प्रकाशित) मार्फत उपलब्ध गराइन्छ भने बालीको अवस्था जानकारीले नेपालमा मुख्य वर्षे र हिउँदे बालीको उत्पादन र व्यापारलाई मध्यनजर गरी खाद्य आपूर्ति अवस्थाको समग्र संक्षेप प्रस्तुत गर्दछ ।

बालीको अवस्था जानकारीको यो अंकले आ. व. २०७०/७१ को वर्षे बालीको उत्पादन र हिउँदे बालीको पूर्वानुमान समेटेको छ । यसका साथै, यस अंकले २०६९ र २०७० मा भएको मुख्य अन्नहरूको व्यापारका अवस्थालाई पनि समेटेको छ ।

बालीको अवस्था जानकारी छापाका साथै निम्न विद्युतीय ठेगानामा पनि उपलब्ध छ: <https://sites.google.com/site/nefoodsec/home/crop-situation-update>

विधी

बालीको अवस्था जानकारी प्राथमिक साथै सहायक सूचनाहरूमा आधारीत छ । कृषि विकास मन्त्रालय द्वारा २०७० मंसिर महिनामा प्रकाशित प्रारम्भिक अनुमानले वर्षे बालीको उत्पादनको राष्ट्रव्यापी तथ्याङ्क प्रदान गरेको छ । यसका साथै, यसले मलखाद र वीउ जस्ता कृषि सामाग्रीहरूको आपूर्तिको सूचना पनि प्रदान गरेको छ । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली (NeKSAP) को जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू मार्फत नियमित रूपमा संकलीत सूचनाले बालीको अध्यावधीक अवस्था र खाद्य सुरक्षा अवस्थाको प्रारम्भिक संकेत प्रदान गरेको छ । जल तथा मौसम विभागले मौसम सम्बन्धि विशेष गरी वर्षाको सूचना प्रदान गरेको छ । व्यापार सम्बन्धि सूचनाका लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत व्यापार तथा निर्यात प्रवर्धन केन्द्रको तथ्याङ्क^३ उपयोग गरिएको छ ।

यसका साथै, कृषि विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम, खाद्य तथा कृषि संगठन, अन्तराष्ट्रिय धान अनुसन्धान संस्था (IRRI), र अन्तराष्ट्रिय मकै तथा गहुँ सुधार केन्द्र (CYMMIT) का प्रतिनिधिहरू सम्मिलित संयुक्त बाली अध्ययन टोलीले स्थलगत अवलोकन र सरोकारवालाहरूसंग परामर्श गर्‍यो, जसले सहायक सूचनाहरूलाई पुष्टि गर्नुका साथै २०७०/७१ को वर्षे बाली उत्पादनको मुख्य सवाल, बाधा, र अवसरहरूको सूचना संकलनमा सहयोग पुऱ्यायो ।

अध्ययन टोलीले निम्न कार्यहरू सम्पादन गर्‍यो:

- कृषिजन्य उत्पादन (वर्षे बाली) को संक्षेप र वर्षे बालीको उत्पादनमा आएको भिन्ता (यदि कुनै भएमा) का कारणहरू बुझ्नका लागि जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू र अन्यआधिकारीक निकायहरूसंग परामर्श ।
- जिल्ला स्थित निकायहरू र सरोकारवालाहरू (प्रमुख जिल्ला अधिकारी, स्थानीय विकास अधिकारी, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ) संग बाली उत्पादन र खाद्य आपूर्तिको साथै खाद्य सुरक्षामा त्यसको प्रभावका बारेमा छलफल ।
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय र अन्य सरोकारवालाहरू बाट प्राप्त सूचनाको थप पुष्ट्याँड र कृषिजन्य उत्पादन, मौसमको अवस्था, जीविकोपार्जन, र खाद्य सुरक्षा सम्बन्धि समुदायको अवधारणा जान्नका लागि समुदायहरूसंगको अन्तरक्रिया ।

^३ www.tepc.gov.np

प्रत्येक स्थलगत अवलोकनका लागि प्रत्येक विकास क्षेत्रबाट तीन-तीन जिल्ला पर्ने गरी जम्मा १५ जिल्लाहरू छनौट गरिएको थियो । यो छनौट प्रक्रिया निम्न कुराहरू सम्बोधन हुने गरी सप्रयोजन गरियो: (१) वर्षे बालीको उत्पादनमा ह्रास आउन सक्ने अनुमान गरिएका जिल्लाहरूलाई समेट्ने; (२) हरेक विकास क्षेत्रको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने; (३) पहिलेको अध्ययनमा समावेश नगरिएका जिल्लाहरू समेट्ने । स्थलगत भ्रमण २०७० मंसिरको तेस्रो र चौथो हप्तामा गरिएको थियो । यस अध्ययन टोलीले धनुषा (१) र सप्तरी (२) मा गरी तीन बाली कटानी अवलोकन पनि गर्‍यो । बाली कटानीको नमूना प्रतिवेदन अनुसूची १ मा राखिएको छ ।

स्थलगत भ्रमण पूर्व टोलीका सदस्यहरू बिच प्रक्रिया र नतिजाको समान बुझाई कायम गर्नका लागि कृषि विकास मन्त्रालयमा क्रमबद्ध बैठकहरू आयोजना गरिएको थियो । प्रारम्भिक नतिजाहरू र भ्रमणमा बटुलीएका संस्मरण आदान प्रदानका लागि स्थलगत भ्रमण लगत्तै बैठकको आयोजना गरिएको थियो ।

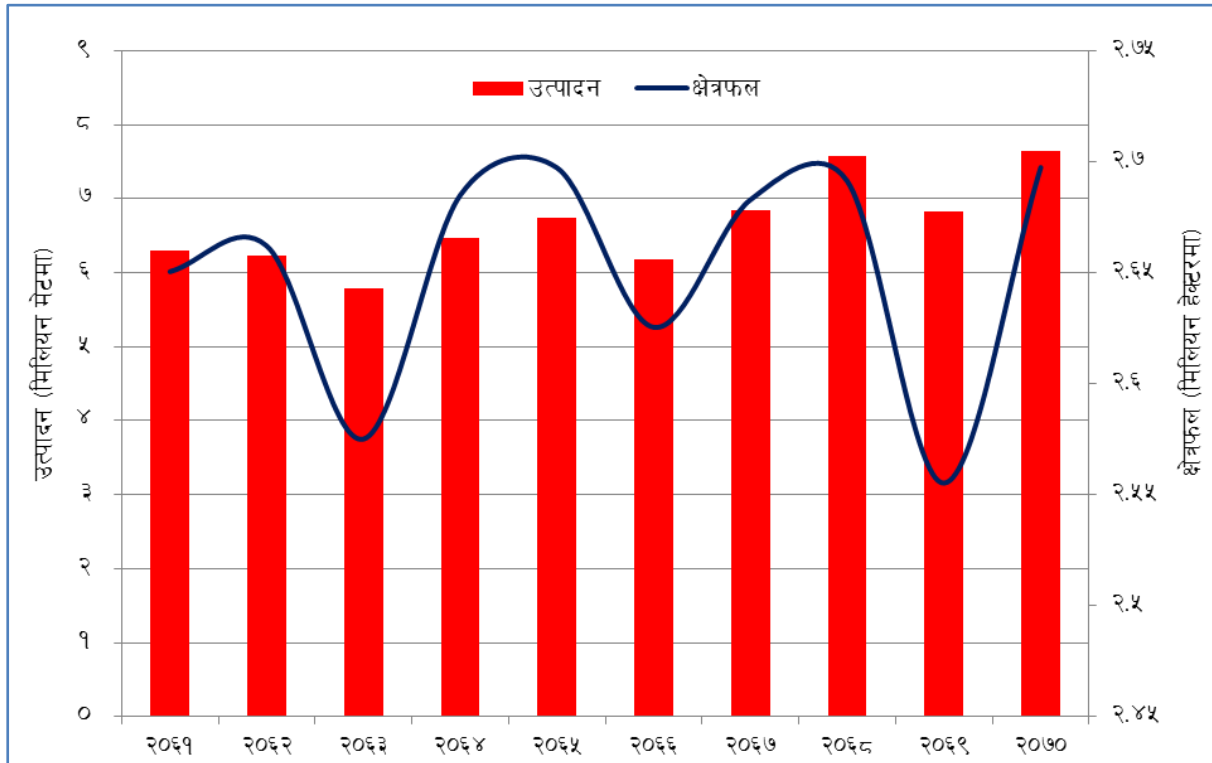
स्थलगत भ्रमणमा निम्न जिल्लाहरू समेटिएको थियो:

तालिका १: २०७० वर्षे बाली अध्ययनले समेटेका जिल्लाहरू

परिवृत्तीय क्षेत्र	विकास क्षेत्र र जिल्लाहरू				
	पूर्वी	मध्य	पश्चिम	मध्य-पश्चिम	सुदूर पश्चिम
तराइ	सप्तरी	धनुषा, मकवानपुर	नवलपरासी	बाँके, दाङ	कञ्चनपुर
पहाड	पाँचथर	भक्तपुर, काभ्रे	अर्घाखाँची, पाल्पा		डोटी
हिमाल	ताप्लेजुङ				दार्चुला

राष्ट्रियस्तरमा वर्षे बालीको उत्पादन नतिजा

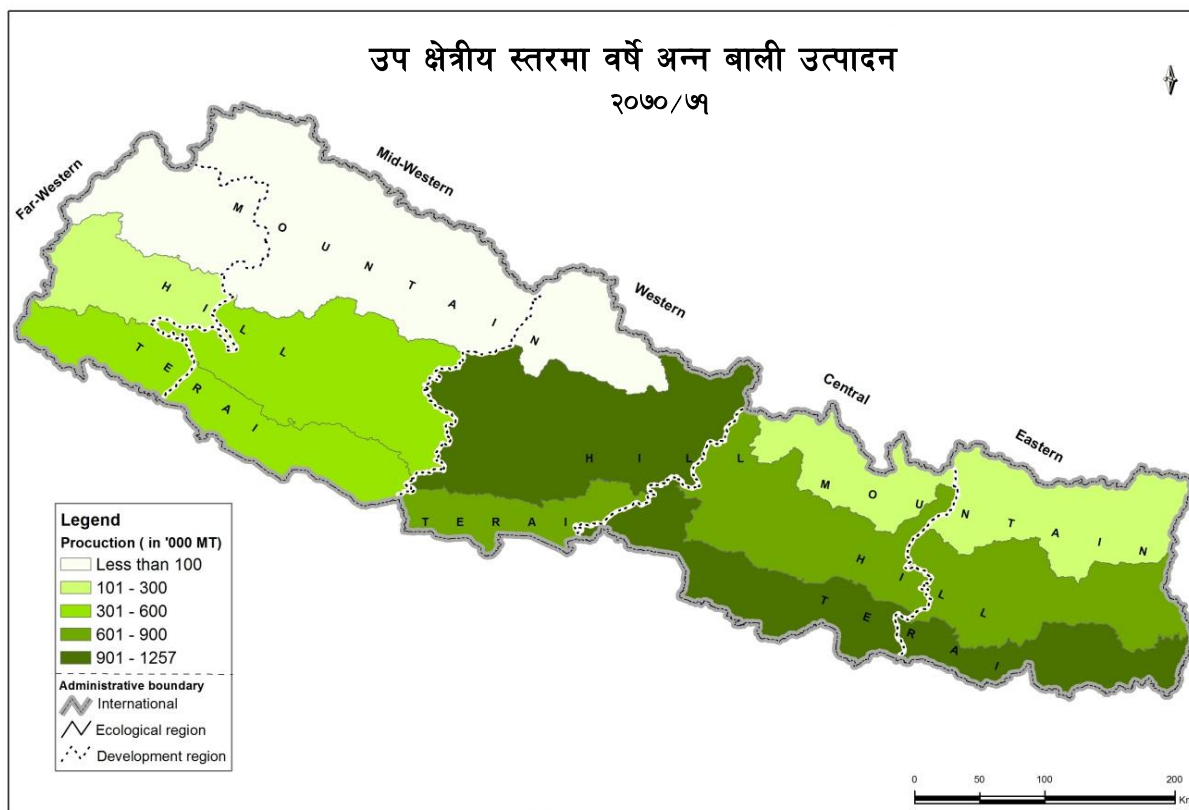
कृषि विकास मन्त्रालयका अनुसार, २०७०/७१ मा वर्षे बाली (धान, मकै, कोदो, र फापर) को उत्पादन ७६ लाख ७० हजार मेट रह्यो जस अन्तर्गत ५० लाख ४० हजार मेट धान, २३ लाख मेट मकै, ३ लाख ४ हजार मेट कोदो, र १० हजार ३ सय मेट फापर रहेको छ। समग्र वर्षे अन्नबालीको उत्पादन गत वर्षको तुलनामा १२.१० प्रतिशतको र पाँच वर्षको औसत वा सामान्य स्तरको तुलनामा ११.९० प्रतिशतको वृद्धि हो। २०६९/७० सालमा सुख्खा र ढिलो मनसुनी वर्षाका कारण वर्षे बालीको उत्पादनमा ह्रास आई ६८ लाख २० हजार मेटमा कायम रह्यो। २०७०/७१ मा भएको उत्पादन वृद्धि मुख्यत समयमा नै परेको पर्याप्त वर्षा, मलखादको समयमा नै भएको उपलब्धता, र उन्नत वीउविजनहरुको कारणले हो।

चित्र १: गत दश वर्षको अन्नबालीको औसत क्षेत्रफल र उत्पादन नतिजा

२०७०/७१ मा वर्षे बाली (धान, मकै कोदो, र फापर) को क्षेत्रफल वृद्धि भई २७ लाख हेक्टर कायम रह्यो जुन गत वर्षको तुलनामा ५.५६ प्रतिशत र सामान्य स्तरको तुलनामा १.७८ प्रतिशतको वृद्धि हो। यस वर्षको वर्षे बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन गत १० वर्षको सबैभन्दा बढी हो। २०६९/७० मा कम र ढिलो मनसुनी वर्षाका कारण वर्षे बालीको क्षेत्रफलमा कमी आएको तथ्य टिप्पणी योग्य छ (चित्र १)।

चित्र २ ले क्षेत्रगत तहमा भएको वर्षे बाली उत्पादनलाई प्रस्तुत गरेको छ। सबैभन्दा बढी उत्पादन क्रमशः पूर्वाञ्चलमा (२१ लाख ६० हजार मेट) तत्पश्चात मध्यमाञ्चलमा (२० लाख १० हजार मेट), पश्चिमाञ्चलमा (१९ लाख २० हजार मेट), मध्य पश्चिमाञ्चलमा (९ लाख ७० हजार मेट), र सुदूर पश्चिमाञ्चलमा (५ लाख ८० हजार मेट) भयो। उप क्षेत्रीय स्तरमा सबैभन्दा बढी उत्पादन पूर्वी तराई, पश्चिमी पहाड, र मध्य तराईमा क्रमशः १२ लाख ५० हजार मेट, ११ लाख १० हजार मेट, र १० लाख ८ हजार मेट भएको छ।

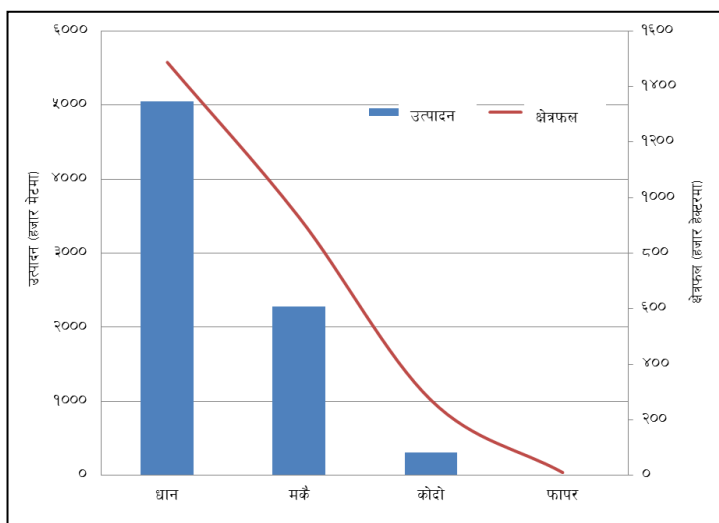

चित्र २: उप क्षेत्रीय स्तरमा वर्षे अन्नबालीको उत्पादन अवस्था

२०७०/७१ मा वर्षे बालीको क्षेत्र र उत्पादन

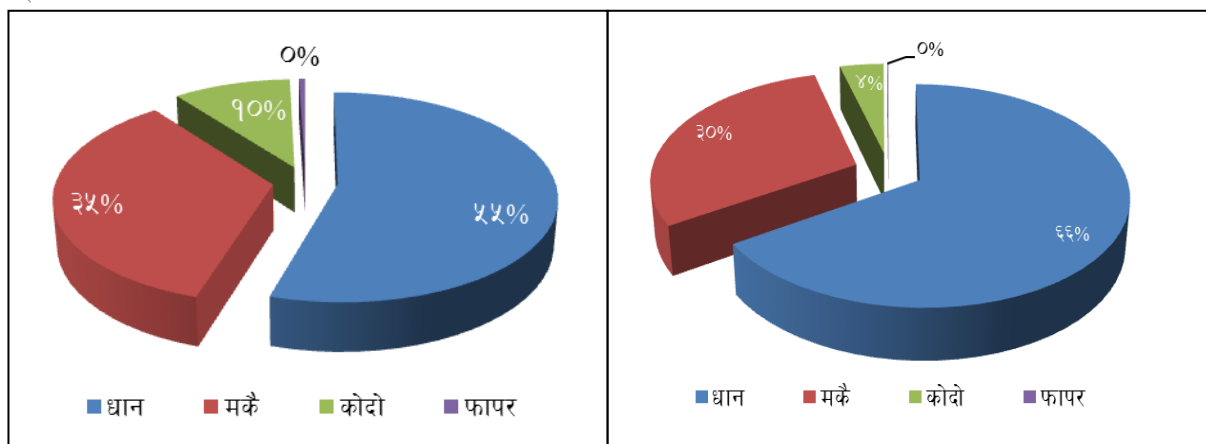
वर्षायाममा नेपालमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण वर्षे बाली (धान र मकै) लगाइन्छ । यस अवधिमा लगाइने अन्य अन्नबालीहरूमा कोदो र फापर पर्दछन्; यद्यपि, यी अन्नहरूको क्षेत्रफल र समग्र खाद्य उपलब्धतामा योगदान न्यून हुन्छ (चित्र ३) ।

चित्र ४ मा २०७०/७१ मा विभिन्न वर्षे बालीको क्षेत्रफल प्रस्तुत गरिएको छ । सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल ओगट्नेमा धान (५५ प्रतिशत) र तत्पश्चात मकै (३५ प्रतिशत) पर्दछन् । कोदो र फापरको क्षेत्रफल न्यून छ ।

चित्र ३: २०७० मा वर्षे अन्न बालीहरूको क्षेत्रफल र उत्पादन

वर्षे बाली उत्पादनमा धान बालीको वाहुल्यता छ (चित्र ५) । करिब ५० लाख ४० हजार मेट उत्पादन अनुमानका साथ कुल वर्षे बाली उत्पादनमा धानको अंश ६६ प्रतिशत छ । करिब २३ लाख मेट उत्पादनका साथमा मकैले वर्षे बाली उत्पादन नतिजामा ३० प्रतिशत अंश ओगटेको छ । कोदो र फापरको उत्पादनले कुल वर्षे बाली उत्पादन नतिजामा क्रमशः ४ प्रतिशत (३ लाख ५ हजार मेट) र ०.१३ प्रतिशत (१० हजार मेट) अंश ओगटेका छन् ।

चित्र ४: वर्षे अन्न क्षेत्रफलमा अन्नबालीहरूको अंश

चित्र ५: कुल अन्न उत्पादनमा अन्नबालीहरूको अंश

तालिका २ मा गत छ वर्ष यता वर्षे अन्नबालीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा आएको परिवर्तन प्रस्तुत गरिएको छ । अन्न बालीको क्षेत्रफलमा १.७७ प्रतिशतले बृद्धि भई उत्पादनमा सामान्य वर्षको तुलनामा ११.८० प्रतिशतले बृद्धि भयो । गत वर्ष (२०६९/७०) को तुलनामा यस वर्षमा उत्पादनका साथै बालीको क्षेत्रफलमा क्रमशः १२.११ र ५.५६ प्रतिशतले बृद्धि भयो ।

तालिका २: वर्षे अन्नबालीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा आएको परिवर्तन

वर्ष	धान		मकै		कोदो		फापर		कुल	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
२०६५	१५५५९४०	४५२३६९३	८७५४२८	१९३०६६९	२६५८८९	२९२६८३	- - -	- - -	२६९७२५७	६७४७०४५
२०६६	१४८१२८९	४०२३८२३	८७५६६०	१८५५१८४	२६८४७३	२९९५२३	- - -	- - -	२६२५४२२	६९७८५३०
२०६७	१४९६४७६	४४६०२७८	९०६२५३	२०६७५२२	२६९८२०	३०२६९१	१०३०४	८८४१	२६८२८५३	६८३९३३२
२०६८	१५३९४९३	५०७२२४९	८७३८७	२१७९४१४	२७८०३०	३१५०६७	१०३३९	१००२१	२६९१२४९	७५७६७५१
२०६९	१४२०५७०	४४०४५०३	८४९६३५	१९९९०१०	२७४३५०	३०४५८८	१०६८१	१००४६	२५५५२३६	६८९९१५७
२०७०	१४८६९५१	५०४७०४७	९२८७६१	२२८३२२२	२७१८३	३०४१०५	१०५१०	१०३३५	२६९७४०५	७६४४७०९
औसत	१४९७५४४	४५९६९०९	८७५६७३	२००६३६०	२७३१२	३०३११०	१०४४१	९६३९	२६५०४०३	६८३२९६३
सामान्य भन्दा भिन्न	-०.६८	११.७४	६.०६	१३.८०	-०.०५	०.३३	०.६६	७.२२	१.७७	११.८९
२०६९ भन्दा भिन्न	४.६७	१२.०४	९.३१	१४.२२	-१.१५	-०.४९	-१.६०	२.७७	५.५६	१२.११

सामान्य वर्षको तुलनामा, हरेक बालीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा आएको परिवर्तनहरूले मकै बालीको उत्पादनमा र धान बालीको उत्पादकत्वमा सबैभन्दा बढी वृद्धि भएको संकेत गरेको छ । मकैको क्षेत्रफलमा ६.०६ प्रतिशतले वृद्धि भई उत्पादनमा १३.८० प्रतिशतले वृद्धि भयो भने धानबालीको क्षेत्रफलमा ०.६८ प्रतिशतले कमी आएतापनि उत्पादनमा ११.७४ प्रतिशतले वृद्धि भयो । गत वर्ष (२०६९/७०) को तुलनामा यस वर्षमा मकै बालीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा सबैभन्दा बढी अर्थात क्रमशः ९.३१ प्रतिशत र १४.२२ प्रतिशतले वृद्धि भयो । धान बालीको क्षेत्रफलमा ४.५७ प्रतिशतले वृद्धि भएतापनि कोदो र फापरको क्षेत्रफलमा भने क्रमशः १.१५ प्रतिशत र १.६० प्रतिशतले कमी आयो ।

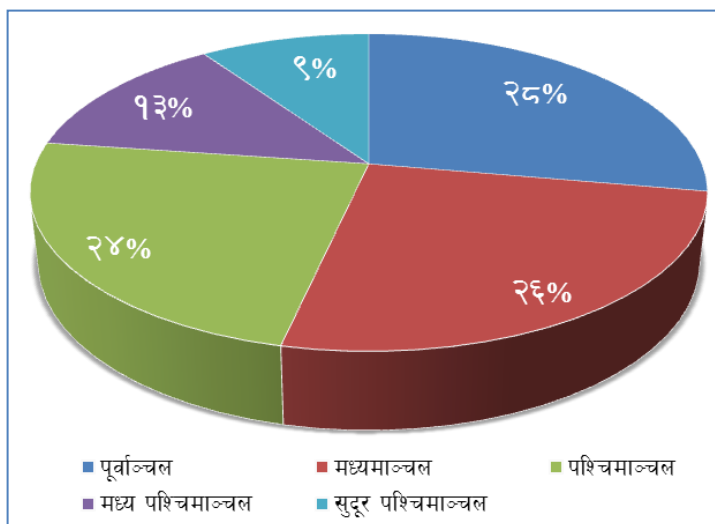
धान

२०७०/७१ मा १४ लाख ८० हजार हेक्टर क्षेत्रफलमा धान बाली लगाइयो, जुन गत वर्षको तुलनामा ४.६७ प्रतिशतको वृद्धि हो जुन बेला १४ लाख २० हजार क्षेत्रफलमा मात्र धान बाली लगाइएको थियो । गत वर्षको तुलनामा धान बालीको उत्पादनमा १२.०४ प्रतिशतले वृद्धि भई ५० लाख ४० हजार मेट कायम रह्यो, जुन २०६८ को हाराहारीमा छ, जुन वर्ष धानको उत्पादन ५० लाख ७० हजार मेटका साथमा तीन दशक यताको उच्चतम उत्पादन थियो ।

चित्र ६ मा विकास क्षेत्रका आधारमा धान बालीको उत्पादनको अंश प्रस्तुत गरिएको छ ।

१४ लाख मेट उत्पादनका साथमा सबैभन्दा ठूलो अंश (२८ प्रतिशत) पूर्वाञ्चल क्षेत्रले ओगटेको छ । यस क्षेत्रमा गत वर्षको तुलनामा २३.३७ प्रतिशत बढी धान उत्पादन भएको छ ।

भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा यस वर्ष पूर्वी तराईमा सबैभन्दा बढी (१० लाख ६० हजार मेट) धान उत्पादन भएको छ । २०६९/७० मा भने मध्य तराई सबैभन्दा बढी धान उत्पादन गर्ने क्षेत्र रहेको थियो । जिल्ला तहमा, ३ लाख

चित्र ६: राष्ट्रिय धान उत्पादनमा विकास क्षेत्रहरूको अंश

६५ हजार मेट उत्पादनका साथमा भापा र ३ लाख ३२ हजार मेट धान उत्पादनका साथमा मोरङ अग्र स्थानमा रहेका छन् ।

समग्र धान उत्पादनमा उल्लेख्य वृद्धि भएतापनि केही जिल्लाहरू जस्तै धनुषा, जहाँ धेरै नै धान उत्पादन हुन्छ, मुख्यतः स्थानीय स्तरमा भएका सुख्खाका कारण धानको क्षेत्रफल र उत्पादनमा कमी आयो । कृषि विकास मन्त्रालय द्वारा गरिएको प्रारम्भिक अनुमानका अनुसार, सो जिल्लामा धानको क्षेत्रफल र उत्पादनमा क्रमशः ११.२६ प्रतिशत र ६.७२ प्रतिशत कमी आएको रिपोर्ट छ । यद्यपि, बाली अध्ययन टोलीले धानको क्षेत्रफलमा ३२ प्रतिशतले कमी आएको र उत्पादनमा ५६,००० मेट ह्रास आएको रिपोर्ट गरेको छ, जुन कृषि विकास मन्त्रालय द्वारा गरिएको प्रारम्भिक अनुमान भन्दा धेरै नै बढी हो । धनुषा जिल्लाको १९ गाविसहरू नराम्ररी प्रभावित भएको रिपोर्ट छ जहाँ धान ४५-६० प्रतिशत क्षेत्रमा मात्र लगाइएको रिपोर्ट छ । यसैगरी, जुम्ला जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले पाँच गाविसहरू (तलिउम, लाम्ना, हाक्, तातोपानी, कुडारी, र रारालीही) मा असोज २४ गतेको भारी वर्षा र असिनापातका कारण ४५ प्रतिशत धानबाली नोक्सानी भएको अनुमान गरेको छ । ठूलो मात्रामा धानबाली नोक्सानी भएका अन्य जिल्लाहरूमा महोत्तरी (२२.१६ प्रतिशत), ओलखढुङ्गा (२१.२५ प्रतिशत), काभ्रे (१६.३२ प्रतिशत), सुनसरी (१२.१७ प्रतिशत), र कालीकोट (४ प्रतिशत) हुन् ।

धान बालीमा कुनै ठूलो रोग वा किटपतङ्गको प्रकोपको रिपोर्ट नभएतापनि केही क्षेत्रमा blast, blight, जिङ्को कमी, बाढी, mealy bugs, पात बेरुवा, र डाँठमा लाग्ने गभारो (stem borer) जस्ता समस्याहरू देखा परे यद्यपि समग्र उत्पादनमा यसको खासै असर परेन । भक्तपुर र काभ्रे जिल्लाहरूमा भने वर्णसंकर वीउले neck blight र bacterial leaf रोगहरू सहन नसकेका कारण उल्लेख्य नोक्सानी भयो । यो विषय/सवाल सञ्चार माध्यमहरूमा पनि वृहत् रूपमा समेटिएको थियो र कृषि विकास मन्त्रालय द्वारा जाँचबुझ समीती पनि गठन गरिएको थियो ।

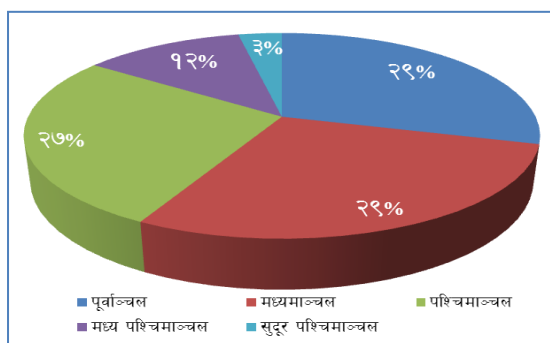
मामला १: वर्णसंकर वीउले कृषकहरूलाई नोक्सानी

भक्तपुर र काभ्रेमा हुर्कीरहेको धानबालीको केही खण्ड बालीमा लाग्ने neck blast र bacterial leaf blight रोगले क्षती भयो । बाली अध्ययन टोलीले भक्तपुरमा ७२४ हेक्टर (४,३५२ हेक्टर मध्ये) र काभ्रेमा १,३८८ हेक्टर (१०,१०० हेक्टर मध्ये) क्षेत्रफलमा लगाइएको धानबाली नष्ट भएको रिपोर्ट गरेको छ । भक्तपुर जिल्लामा गत वर्षको तुलनामा समग्र उत्पादनमा ५ प्रतिशतले वृद्धि भएको अनुमान गरिएता पनि भक्तपुर नगरपालिकामा ९० प्रतिशत, र तौथली, सुदल, सिपाडोल, भौखेल र कटुञ्जे गाविसमा ८० प्रतिशत सम्म धानबाली नोक्सानी भएको अनुमान छ । यसैगरी, काभ्रेमा करिब १,३८८ हेक्टरमा धान बालीको ७० प्रतिशत क्षती भई करिब ९ करोड ७० लाख बराबरको धानबाली नोक्सानी भएको अनुमान गरिएको छ ।

कृषि विकास मन्त्रालयले असोज महिनामा सो अवस्था जाँचबुझका लागि एक समीतीको गठन गर्‍यो । जाँचबुझ द्वारा तराइ र भित्री मधेसमा सिफारीस गरिएको वर्णसंकर जातको वीउ (DY 69, DY 28, and DY 18) भक्तपुर र काभ्रेमा लागइएको पत्ता लाग्यो । अतः सो जातको वीउ अनुकूलन समस्याका कारण राम्ररी फस्टाउन सकेन । २०७० मा स्थानीय हावापानीको कारण सो जातको वीउ neck blast र bacterial leaf blight जस्ता रोगहरू संग जुम्न सकेन । मकवानपुर लगायतका अन्य जिल्लाहरूमा सो जातको वीउले राम्रो उत्पादन दिएको र गत वर्षहरूमा भक्तपुर र काभ्रेमा पनि यसले राम्रो सम्भाव्यता देखाएको हुनाले, अनुकूल हावापानीमा यो जातको वीउले राम्रो नतिजा ल्याउने कुराको पुष्टि गर्दछ । DY 69 चिनीया वर्णसंकर जात हो, जुन डेउ सिड कम्पनी (Daewoo Seed Company) द्वारा उत्पादन गरिएको हो ।

मकै

मकै, पहाडी खेती प्रणालीको एक अभिन्न बाली हो र यसलाई आकाशे खेती र सिंचाई सुविधा भएको दुवै अवस्थामा लगाउन सकिन्छ । परम्परागत रूपमा पहाडी क्षेत्रमा मकै अति महत्वपूर्ण मुख्य अन्नका रूपमा लिइन्छ । यद्यपि, हालैका वर्षहरूमा भने मकैको प्रयोग कुखुरापालनमा चारोका रूपमा बढ्दो छ अतः फस्टाउदो कुखुरापालन व्यावसायका साथसाथै मकैको माग बढ्दो छ ।

चित्र ७: राष्ट्रिय मकै उत्पादनमा विकास क्षेत्रहरूको अंश

चित्र ७ मा विकास क्षेत्रका आधारमा मकै उत्पादनको अंश प्रस्तुत गरिएको छ । २०७०/७१ मा ९२८ हेक्टर क्षेत्रफल जमिनबाट २२ लाख ८० हजार मेट मकै उत्पादन भएको थियो । गत वर्षको तुलनामा कुल क्षेत्रफल र उत्पादन क्रमशः ९.३१ प्रतिशत र १४.२१ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ । मकै उत्पादनको सबैभन्दा ठूलो अंश पूर्वाञ्चल (६ लाख ६७ हजार मेट) र मध्यमाञ्चल (६ लाख ५० हजार मेट) बाट प्राप्त भयो र दुवै विकास क्षेत्रले कुल उत्पादनको अनुमानित २९ प्रतिशत अंश ओगटे ।

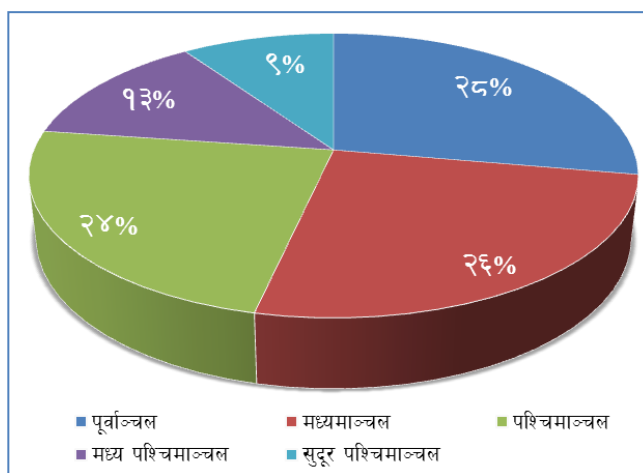
उप क्षेत्रीय स्तरमा, ५ लाख ७७ हजार मेट उत्पादनका साथ कुल राष्ट्रिय उत्पादनको २७ प्रतिशत हिस्सा ओगट्दै पश्चिमी हिमाली क्षेत्र सबैभन्दा अग्र स्थानमा र तत्पश्चात मध्य पहाड र पूर्वी पहाड क्षेत्र परेका छन् । जिल्लास्तरमा सबैभन्दा बढी मकै उत्पादन गर्ने जिल्लाहरूमा भोजपुर (१२४,०५० मेट) तत्पश्चात क्रमशः भुपा (९५,००० मेट), बारा (८६,२६० मेट), सयाङ्जा (८१,३७७ मेट), र तनहु (७१,६३० मेट) छन् ।

कोदो र फापर

कोदो र फापर नेपालमा कम उपयोग हुने बालीमा पर्दछन् र मुख्यतया पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रका सीमान्तकृत पाखाहरूमा मात्र लगाइन्छन् । यी दुवै बाली प्रतिरोधात्मक मानिन्छ, अतः जलवायु परिवर्तनको सन्दर्भमा उत्पादनमा सम्भव्यता भएको मानिन्छ ।

२०७०/७१ मा २ लाख ७१ हजार हेक्टर क्षेत्रफलबाट ३ लाख ४ हजार मेट कोदो उत्पादन भयो । गत वर्षको तुलनामा कोदोबालीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा क्रमशः १.१५ प्रतिशत र ०.४८ प्रतिशतले ह्रास आयो । यद्यपि, सामान्य वर्षको तुलनामा क्षेत्रफलमा न्यून रूपमा कमी (०.०२ प्रतिशत) आएतापनि उत्पादनमा न्यून बृद्धि (०.३३ प्रतिशत) भयो ।

चित्र ८ ले कुल राष्ट्रिय कोदो उत्पादनमा विभिन्न विकास क्षेत्रहरूको हिस्सा प्रस्तुत गरेको छ । एक लाख ३ हजार मेट कोदो उत्पादनका साथमा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रले राष्ट्रिय कोदो उत्पादनको सबैभन्दा ठूलो अंश (३४ प्रतिशत) ओगटेको छ । तत्पश्चात पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको उत्पादनले क्रमशः २९ प्रतिशत र २२ प्रतिशत अंश ओगटेको छ । भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा पश्चिमी पहाड, पूर्वी पहाड, र मध्य पहाड क्रमशः १०२,६३५ मेट, ६९,१२४ मेट र ३८,९७० मेट उत्पादनका साथमा सबैभन्दा बढी कोदो उत्पादन गर्ने क्षेत्रमा परेका छन् ।

चित्र ८: राष्ट्रिय कोदो उत्पादनमा विकास क्षेत्रहरूको अंश

फापरले देशको समग्र अन्न उपलब्धतामा न्यून योगदान गर्दछ । २०७०/७१ मा १० हजार हेक्टर क्षेत्रफलबाट १० हजार मेट फापर उत्पादन भयो । पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी अर्थात् ३,३४४ मेट फापर उत्पादन भयो ।

मौसम

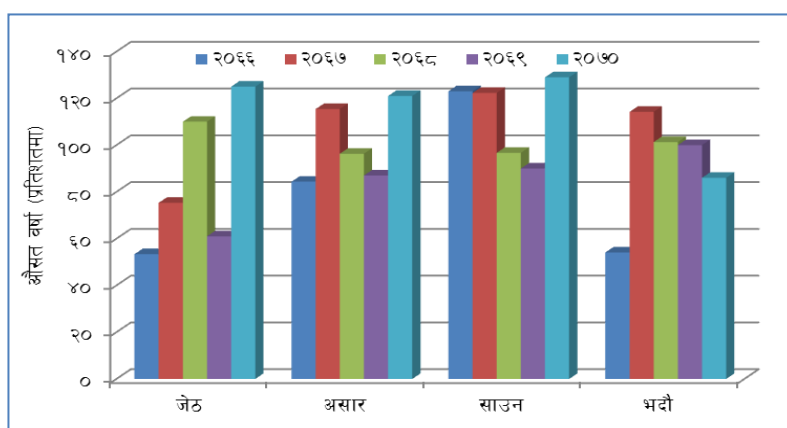
नेपालमा कृषि उपलब्धि मुख्यत वर्षाको समय र प्रचलतामा निर्भर हुने गर्दछ। मनसुनी वर्षा, जुन नेपालको सबैभन्दा ठूलो वृष्टिपातको स्रोत हो, सामान्यतया नेपालमा जेठ २७ मा पूर्वी क्षेत्रबाट सुरु भई पश्चिम तर्फ बढ्दछ र सामान्यतया एक हप्ताको अवधिमा देशका सम्पूर्ण भागलाई समेट्दछ। मनसुनी वर्षा जेठको मध्यतिर बङ्गालको खाडीबाट सुरु भई भारतको उत्तरपूर्वी भाग हुँदै हिमालयमा ठोक्किन पुग्दछ।

चित्र ९ मा २०६५-२०७० अवधिको मनसुनी वर्षालाई सामान्य वर्षाको प्रतिशतमा प्रस्तुत गरिएको छ। २०७० असार-भदौ अवधिमा औसतमा ११५ प्रतिशत मनसुनी वर्षाका साथमा पाँच वर्ष यताको सबैभन्दा बढी वर्षा भयो। अतः २०७० मा वर्षे बालीका लागि समग्र मनसुनी वर्षा पर्याप्त मात्रामा भएको विश्वास छ। मनसुनी वर्षा केही ढिलो (३ वा ४ दिन) सुरु भएतापनि सुरुवात (असार) मा धेरै नै सक्रिय भएको हुनाले धानका लागि सहयोगी साबित भयो।

चित्र ९: वार्षिक वर्षा (मनसुनी) २०६५-२०७० (प्रतिशतमा)

नेपालमा असार र साउन महिनाहरू धान रोपाईं गरिने महिनाहरू हुन् र यस वर्ष ती महिनाहरूमा पर्याप्त वर्षा भएको हुनाले समयमा नै रोपाईं गर्न मद्दत पुग्यो। यी महिनाहरूमा भएको औसत वर्षा गत पाँच वर्ष यताको सामान्य भन्दा बढी अर्थात् १२५ प्रतिशत र १२९ प्रतिशत थियो (चित्र १०)। तथापि, पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चलका केही जिल्लाहरू (सिरहा, सप्तरी, धनुषा, महोत्तरी, र सर्लाही) मा पर्याप्त वर्षा नहुनाले धान रोपाईंमा प्रभाव पार्यो। यी

चित्र १०: २०६६-२०७० सम्म औसत वर्षाको वितरण (प्रतिशतमा)

जिल्लाहरूमा हरेक वर्ष अपर्याप्त, असामयिक, र असमान (अनिश्चित) वर्षा हुने गर्दछ जसको फलस्वरूप उत्पादन सम्भाव्यता र उत्पादकत्वमा ह्रास आउने गरेको छ। २०७० बाली अध्ययन टोलीका अनुसार, धनुषामा मात्र ३२ प्रतिशत (१९,५२०) धान लगाइने क्षेत्र असामयिक र अपर्याप्त वर्षाका कारण बाँझो रह्यो। सुख्खाका कारण उत्पादनमा ५६,००० मेट ह्रास आउने अनुमान छ।

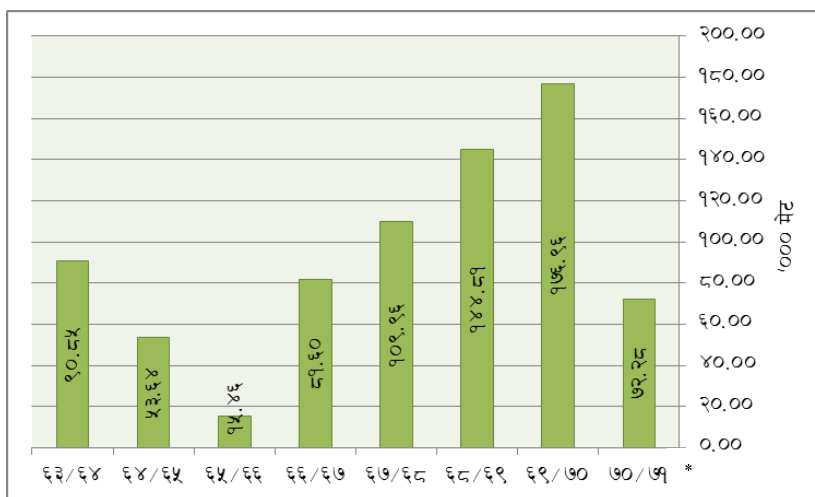
अर्को तर्फ महाकाली र सेती नदीको माथिल्लो भागमा असार २-४ सम्म परेको मूसलधारे वर्षाले बाढी आई तल्लो भेगमा बाली, जीविकोपार्जनका साधन, र जनजीवन प्रभावित भएको थियो। उदाहरणका लागि, कञ्चनपुरमा भारी वर्षाले अघौटे धान र वीउ व्याडलाई क्षती पुऱ्याएको थियो।

कृषि सामाग्रीहरु

दिर्घकालीन कृषि नीतिले मलखाद, सिचाई, प्रविधी र सेवा, सडक र उर्जा, र ऋण व्यवस्थालाई कृषि क्षेत्रको वृद्धि र विकासका लागि प्राथमिक सामाग्रीहरुको रुपमा पहिचान गरेको छ ।

मलखाद

दिर्घकालीन कृषि योजनाले १३१ केजि/हेक्टर मलको प्रयोगलाई लक्षित गरेतापनि २०७०/७१ को पहिलो चार महिनाको अवधिमा अनुमानित ५७.३ केजि/हेक्टर मल प्रयोग भएको पाइयो । २०६९/७० मा मलखादको प्रयोग ४६.८ केजि/हेक्टर थिया ^४ । यद्यपि, नेपालको कुल आपूर्तिको दुई तिहाई मलखादको आपूर्ति अनौपचारिक क्षेत्रबाट हुने कुरा टिप्पणी योग्य छ ^५ ।

चित्र ११: मलखादको आपूर्ति (* ७०/७१ को पहिलो चार महिना मात्र)

२०६९/७० मा वर्षे बालीका लागि मलखादको आपूर्तिले मागलाई समेट्न नसकेको अवस्था थियो भने यो वर्ष भने अवस्थामा उल्लेख्य सुधार आयो । २०६९ जेठ-कात्तिक अवधिमा ४२,५१६ मेट मात्र रासायनिक मल आपूर्ति भएकोमा ^६ २०७०/७१ मा आपूर्तिमा उल्लेख्य वृद्धि भई ७२,२८२ मेट पुग्यो (चित्र १२) । बाली अध्ययनको अवधिमा सामूदायिक अन्तरक्रियाको क्रममा यस वर्ष रासायनिक मलको उपलब्धता बढेको पाइयो ।

वीउ

नेपालमा वीउको आपूर्तिमा मुख्यतया अनौपचारिक क्षेत्र प्रभावशाली छ; कुल वीउ आपूर्तिको लगभग ९२ प्रतिशत आपूर्ति यस माध्यमबाट हुने गर्दछ । अनौपचारिक वीउ आपूर्तिमा कृषकहरुले आफै वीउको संचिती गर्ने र/वा एक आपसमा वीउ साटासाट गर्ने पनि पर्दछ । नेपालमा वीउ आपूर्तिको लागि अनौपचारिक क्षेत्रको प्रधानता रहेको कुरालाई

मामिला २: स्थानीय वीउ पर्याप्तताका लागि पहलहरु

स्थानीय स्तरमा वीउको माग पूरा गर्नका लागि जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरुले उत्पादक समूहहरु मार्फत स्थानीय स्तरमा वीउ उत्पादनलाई सहजीकरण गरिरहेका छन् । बाली अध्ययन टोलीले डोटीको मुढेगाँउमा कालीका वीउ उत्पादक समूह नामक यस्तै एक समूह संग अन्तरक्रिया गरेको थियो, जहाँ ४५ कृषक घरघुरीहरुले जिल्लामा व्यवस्थित वीउ उत्पादन सुरुवातका लागि समूह गठन गरेका थिए । २०६८ मा डोटी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले स्रोत वीउ प्रदान गरेको थियो । यद्यपि, पर्याप्त वर्षा नहुनाले अपेक्षा गरिएको जस्तो उत्पादन भएन र २०६९ मा पनि कृषकहरुले वीउ धेरै नजिक रोपेको हुनाले उत्पादन त्यती राम्रो भएन । यद्यपि, यस वर्ष उल्लेख्य रुपमा उत्पादनमा वृद्धि भयो र कृषकहरु रु. ३०/केजिमा वीउ बेच्न सफल भए ।

^४ कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड द्वारा आपूर्ति गरिएको मलखादको तथ्याङ्कमा आधारीत

^५ कृषि क्षेत्रको उपबिध समिक्षा

^६ वर्षे बाली अध्ययन प्रतिवेदन २०६९/७०

आफ्नो अध्ययन प्रतिवेदनमा सापकोटा Sapkota et al (२०११) ले पनि अभिलेखिकरण गरेका छन्, जसमा ९२.३ प्रतिशत धानको बीउ अनौपचारिक क्षेत्रबाट आपूर्ति भएको कुरा जनाइएको छ^७। यसैगरी, पोखरेल (२०१३) ले मकैको बीउ प्रतिस्थापन दर ११.४ प्रतिशत भएको रिपोर्ट गरेका छन्^८। मुख्य कृषि बालीहरूको बीउ प्रतिस्थापन दर एकदमै कम छ: करिब ८ प्रतिशत^९। बाली अध्ययन टोलीले ठूलो संख्यामा कृषकहरू आफैले बीउ राख्ने र/वा अनौपचारिक रूपमा सहापट्टा गर्ने गरेको पाइयो। प्रायः अन्तरक्रियाहरूले ६० देखि ८५ प्रतिशत कृषकहरूले अन्न बालीका लागि आफैले राखेको बीउ प्रयोग गर्ने संकेत गर्‍यो। यद्यपि, तरकारीको सन्दर्भमा भने बीउ प्रतिस्थापनको दर उल्लेख्य रूपमा उच्च छ। नेपाल बीउ कम्पनीबाट प्राप्त सूचनाका अनुसार, यस आ. व. को पहिलो त्रैमासिकमा उन्नत बीउको औपचारिक बेचबिखन ६५० मेट (धान मात्र) भएको थियो, जुन २०६९/७० को भन्दा लगभग आधा जति हो जुनवेला कम्पनीले १,२०० मेट आपूर्ति गरेको थियो।

कृषि यान्त्रिकरण

नेपालमा कृषि यान्त्रिकीकरणले बिस्तारै गति लिइरहेको छ। यद्यपि, पहाडी र हिमाली क्षेत्रको तुलनामा तराइमा यान्त्रिकीकरणले उच्च गति लिइरहेको छ, जसको कारण तराइको भु-बनावट पनि हो। यान्त्रिकीकरण व्यावसायिकताका लागि सोदेश्य क्रमिक विकास हो भने यो बढ्दो बसाइसराइ दरको प्रतिकार्य पनि हो।

बाली अध्ययनको अवसरमा गरिएको सरोकारवाला र समुदायको अन्तरक्रियाले तराइमा विशेष गरी बाली लगाउने र चुट्ने कार्यका लागि यान्त्रिकरणले द्रुत गति लिइरहेको संकेत गरेको छ। उदारहरणका लागि, कञ्चनपुर र नवलपरासी जिल्लाहरूमा लगभग ८० प्रतिशत बाली लगाइने क्षेत्र ट्याक्टर, पावर टिलर र रोटाभेटरको सहयोगले जोतिन्छ। धान र गहुँ चुट्ने सम्पूर्ण काम लगभग थ्रेसरबाट गरिन्छ; प्रायः तराइका जिल्लाहरूमा यही नै हुन्छ। यद्यपि, यान्त्रिकीकरणको लागत लाभ विस्तृतमा विश्लेषण गर्न जरुरी छ। कञ्चनपुरमा अन्तरक्रियाका क्रममा यी यन्त्रहरूको भाडादर उच्च भएको पाइयो; उदाहरणका लागि रोटाभेटरका लागि रु. २,०००/घण्टा, ठूलो ट्याक्टरका लागि रु. १,४००/घण्टा, पावर टिलरका लागि रु. ६००/घण्टा, र थ्रेसरका लागि रु. १,५००/घण्टा।

व्यापार

व्यापार तथा निर्यात प्रवर्धन केन्द्रका अनुसार, आ. व. २०७०/७१ को पहिलो चार महिनाको अवधिमा वैदेशिक व्यापार रु. २ खर्ब ३९ अर्ब ४३ करोड कायम रह्यो, जुन गत वर्ष यही अवधिको तुलनामा १८ अर्ब ७० करोड ले बढी हो। कुल वैदेशिक व्यापारमा, निर्यात र आयातको अंश क्रमशः १२.४ प्रतिशत (२९ अर्ब ६२ करोड) र ८७.६ प्रतिशत (२ खर्ब ९ अर्ब ८० करोड) रह्यो, जसले ठूलो मात्रामा व्यापार घाटाको संकेत गर्दछ।

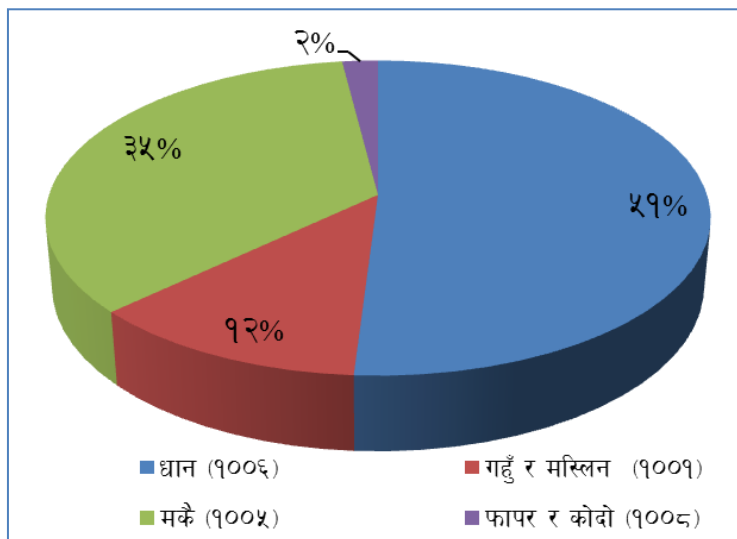
^७ Sapkota S, PP Regmi, S Pandey, B Tripathi, and SK Sah, 2011, Prospects and constraints of formal rice seed system in Nepal, *Agronomy journal of Nepal*, Vol. 2; <http://www.nepjol.info/index.php/AJN/article/view/7531>; Accessed: January 2, 2014

^८ KC D, Ferrara G, Gadal N, Neupane S, Puri R, Khatiwada B, Sharma H, and HMRP/CIMMYT Int., 2013, Maize seed production communities in hills towards a new path of contracted seed production in Nepal, *Agronomy journal of Nepal*, Vol. 3.

^९ Pokhrel S., 2012, Role of DISSPRO and CISB on current seed supply situation in Nepal, *The Journal of Agriculture and Environment*, Vol. 13; http://www.moad.gov.np/journal/Article_9.pdf; Accessed: January 2, 2014

राष्ट्रिय निर्यातमा योगदान पुऱ्याउने मुख्य कृषि बस्तुहरुमा दाल, अलैची, चिया र अदुवा पर्दछन् र यी बस्तुहरु माफत कुल २ अर्ब ९० करोड (सो अवधिमा भएको कुल निर्यातको ९.८५ प्रतिशत) बराबर मूल्यको निर्यात भयो । गत वर्ष यही अवधिको तुलनामा यस वर्ष निर्यात मूल्यमा ४३ करोडको गिरावट आयो जस अन्तर्गत दालहरुको निर्यातमा सबैभन्दा उच्च कमी (५० प्रतिशत भन्दा बढी) आयो । यद्यपि, अलैची र चियाको निर्यात (मूल्यमा) बृद्धि भएको अभिलेख छ ।

यस अवधिमा राष्ट्रिय आयातमा अन्नहरुको अंश अनुमानित २.२६ प्रतिशत (४ अर्ब ७० करोड बराबर) कायम रह्यो, जुन गत वर्ष यही अवधिको तुलनामा न्यून कमी हो र जुन गत वर्षको तुलनामा यस वर्ष अन्नबालीको राम्रो उत्पादनले गर्दा भएको हुनसक्दछ । व्यापार तथा निर्यात प्रवर्धन केन्द्रको अस्थाई तथ्याङ्क^{१०} अनुसार अन्न आयात मूल्यको आधा जस्तो अंश चामलले ओगटेको छ (चित्र १२) । चामल, मकै, गहुँ, र फापर र कोदोको आयात परिमाण क्रमशः ७५ हजार, ६१ हजार, २३ हजार, र ४.२ हजार मेट रह्यो (तालिका ३) । यस अवधिमा अन्नहरुको आयातको तुलनामा निर्यात न्यून रह्यो । अन्न (चामल, फापर, र कोदो) निर्यातको कुल मूल्य अनुमानित रु. २७ लाख भयो, जसको ठूलो अंश (९०.४७ प्रतिशत) फापरबाट प्राप्त भयो ।

चित्र १२: आ. व. २०७०/७१ को पहिलो चार महिनाको अवधिमा भएको अन्न आयात

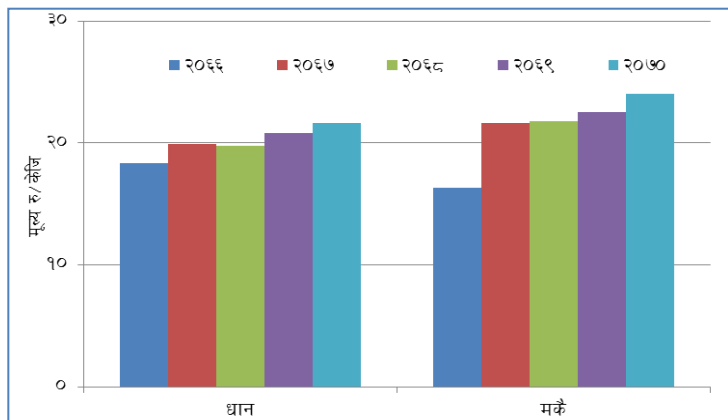
तालिका ३: २०६९ असार-कार्तिक अवधि र २०७० मा मुख्य अन्नहरुको निर्यात र आयात

बस्तुहरु	HS code	असार-कार्तिक २०६९				असार-कार्तिक २०७०			
		निर्यात		आयात		निर्यात		आयात	
		परिमाण (मेट)	मूल्य (रु '०००)	परिमाण (मेट)	मूल्य (रु '०००)	परिमाण (मेट)	मूल्य (रु '०००)	परिमाण (मेट)	मूल्य (रु '०००)
चामल	१००६	१०९	७,१६३	१,२१,०२०	३४,४४,०६७	०.२	२१	७५,५२८	२४,२४,६८२
मकै	१००५	१६	१९६	६३,९४८	१३,२८,२४७	-	-	६१,०६९	१६,५९,७९९
गहुँ र	१००९	०.१	१	६	१२२	११२		२२,८२३	५,७८,५१२
फापर र कोदो कुल	१००८	-	-	-	-		२,७००	४,२१८	८७,९७७
		१२६	७,३६०	१,८४,९७४	४७,७२,४३६	११२.५	२,७२१	१,६३,६३८	४७,५०,९७०

^{१०} औपचारिक रुपमा प्रकाशित हुन बाँकी

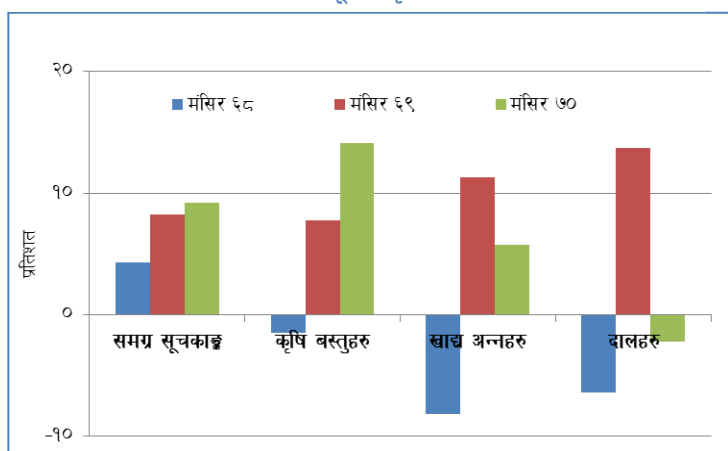
खाद्य बजारको अवस्था

चित्र १३ मा २०६६ देखि २०७० सम्मको मुख्य वर्षे बाली, धान र मकैको मूल्य प्रवृत्ति प्रस्तुत गरिएको छ^{११} । गत वर्षयता दुवै वस्तुको मूल्यमा न्यून रूपमा बृद्धि भयो: गत वर्ष भएको ५.२ प्रतिशत बृद्धिको तुलनामा २०७० मा धानको मूल्यमा ४ प्रतिशतले बृद्धि भयो भने मकैको मूल्य गत वर्षको ३.५ प्रतिशत बृद्धिको तुलनामा यस वर्ष ६.४ प्रतिशतले बृद्धि भयो ।

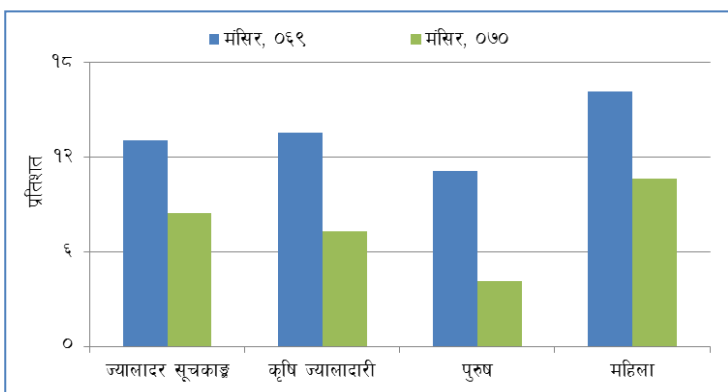
चित्र १३: २०६६ देखि २०७० सम्मको मूल्य प्रवृत्ति

चित्र १४ मा मंसिर २०६८, २०६९, र २०७० को थोक मूल्य सूचकाङ्क प्रस्तुत गरिएको छ । समग्र वार्षिक थोक मूल्य सूचकाङ्क गत वर्ष सोही समयको ८.३ प्रतिशतको तुलनामा मंसिर २०७० मा ९.२ प्रतिशतले बृद्धि भयो । २०७० मा कृषि वस्तुहरूको थोक मूल्य सूचकाङ्क १४.१ प्रतिशतले बृद्धि भयो भने खाद्यान्नहरूको मूल्य सूचकाङ्क गत २०६९ को ११.३ प्रतिशत बृद्धिको तुलनामा ५.७ प्रतिशतले बृद्धि भयो ।

चित्र १४: थोक मूल्य सूचकाङ्क

चित्र १५ मा मंसिर २०६९ र २०७० को वार्षिक ज्यालादर प्रस्तुत गरिएको छ । गत वर्ष सोही समयको १३ प्रतिशत बृद्धिको तुलनामा मंसिर २०७० मा समग्र ज्यालादर ८.५ प्रतिशतले बृद्धि भयो । कृषि मजदुरी गत वर्ष सोही समयको १३.५ प्रतिशत बृद्धिको तुलनामा २०७० मंसिरमा ७.३ प्रतिशतले बृद्धि भयो । महिला र पुरुषको कृषि मजदुरको ज्यालादरमा भएको भिन्नता टिप्पणी योग्य छ ।

चित्र १५: ज्यालादरको सूचकाङ्क

^{११} यी मूल्यहरू तराइ र काठमाडौंका नौ बजारहरूमा कृषकहरूले बजार केन्द्रमा बेचबिखन गर्ने औसत मूल्य हो ।

विश्वव्यापी र क्षेत्रीय अवस्थाको संक्षेप

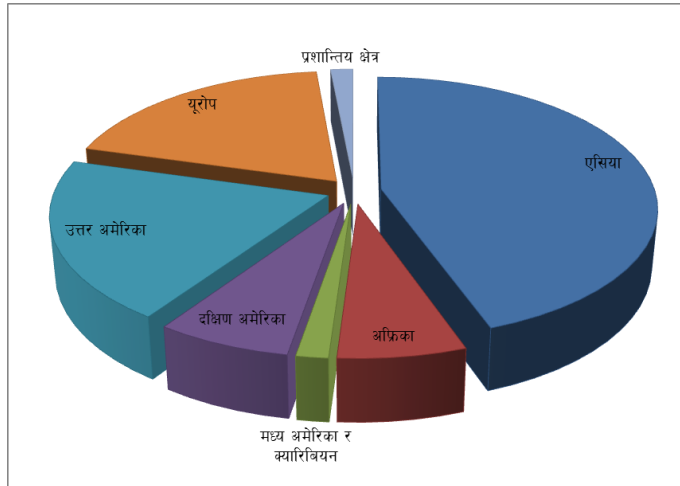
खाद्य तथा कृषि संगठनको पछिल्लो प्रक्षेपण अनुसार, विश्वव्यापी रूपमा अन्नहरुको उत्पादन २ अर्ब ५० करोड मेट (कुटीएको चामल सहित) हुने अनुमान छ, जुन गत वर्षको तुलनामा ८.४ प्रतिशतले बढी हो^{१२}। दुई अर्ब ५० करोड मेट कुल अन्न उत्पादन अन्तर्गत गर्नु, मोटा अन्नहरु, र चामल (कुटीएको) को उत्पादन क्रमशः ७१ करोड ८ लाख मेट, १ अर्ब २९ करोड ४८ लाख मेट, र ४९ करोड ४२ लाख मेट हुने अनुमान छ। विश्वव्यापी अन्न उत्पादनमा एसिया महादेशको सबैभन्दा ठूलो (४५ प्रतिशत) योगदान छ (चित्र १६)।

भारत

कृषि विकास मन्त्रालयका अनुसार, पहिलो प्रारम्भिक अनुमानका अनुसार २०७०/७१ खरिफ बालीको उत्पादन १२ करोड ९३ लाख २० हजार हुने अपेक्षा थियो, जुन २०६९/७० को तुलनामा न्यून रूपमा बढी (०.९ प्रतिशतले) हो जुन अवधिमा खरिफ बालीको उत्पादन १२ करोड ८२ लाख भएको थियो। पछिल्लो उत्पादन अनुमान पाँच वर्ष यताको औसत अर्थात् ११ करोड ६७ लाख ८० हजार भन्दा उल्लेख्य रूपमा बढी हो।

धान, जुन भारतको मुख्य खरिफ बाली हो, को समग्र उत्पादनमा बृद्धि भएतापनि गत वर्षको तुलनामा न्यूनरूपमा ह्रास आयो। ०.५ प्रतिशत उत्पादन ह्रासका साथमा धानको उत्पादन ९ करोड २३ लाख २० हजार मेट कायम रह्यो। मकै, दालहरु, भटमास, बदाम, कपास, र उखु जस्ता अन्य खरिफ बालीहरुको उत्पादन गत वर्षको तुलनामा बृद्धि भयो। उदाहरणका लागि, मकैको उत्पादन १०.८ प्रतिशतले बृद्धि भई १ करोड ७७ लाख ८० हजार मेट उत्पादन भयो। यसैगरी, १.७ प्रतिशत बृद्धिका साथमा दालहरुको उत्पादन ६० लाख १० हजार मेट भयो।

भारतको केन्द्रिय धान अनुसन्धान संस्थान (Central Rice Research Institute) का अनुसार, धानको उत्पादनमा ह्रास आउनुको मुख्य कारण फाइलीन नामक चक्रवात हो जसले उडीसामा बाली नोक्सानी गरेको रिपोर्ट छ। यसैगरी, पञ्जाब र हरियाणामा चक्रवात पछिको भारी वर्षाका कारण उत्पादनमा ह्रास आयो। बिहार, भारखण्ड, पश्चिम बंगाल र आसाममा २०१२/१३ मा सामान्य भन्दा बढी सुख्खा मौसमका कारण धान उत्पादनमा ह्रास आउने अनुमान छ^{१३}।

चित्र १६: २०१३ को विश्वव्यापी धान उत्पादनमा विभिन्न क्षेत्रको अंश

^{१२} Food and Agriculture Organization (FAO), 2013, Crop Prospects and Food Situation, No.4, December 2013, FAO.

^{१३} <http://oryza.com/news/rice-news/india-2013-14-rice-production-likely-decline-100-million-tons#>; Accessed on 26 December 2013.

२०७०/७१ को हिउँदे बालीको उत्पादन पूर्वानुमान र खाद्य सुरक्षा अवस्था

गहुँ र जौ नेपालका मुख्य हिउँदे बालीहरू हुन् र सामान्यतया कार्तिक-मंसिरमा लगाइन्छ । २०७०/७१ बाली अध्ययन सञ्चालन गरिएको समयमा मध्य र सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा गहुँ लगाउने काम लगभग सकिएको थियो । पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल, र पश्चिमाञ्चलमा पनि गहुँ सामान्य रूपमा लगाइसकिएको थियो । लम्बिएको मनसुनी वर्षाले गहुँको वीउ उम्रन र बाली हुर्कनका लागि माटोमा पर्याप्त चिस्यान पुगेको आधारमा गहुँ लगाउने र हुर्कने अवस्था सामान्य भएको रिपोर्ट छ ।

समग्र वर्षे बालीको उत्पादनमा आएको बृद्धिले स्थानीय स्तरमा खाद्य उपलब्धता बढाई देशको खाद्य सुरक्षा अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षा गरिएको छ । हिउँदे बाली (विशेष गरी गहुँ) को पूर्वानुमान पनि आशाजनक भएको हुनाले २०७०/७१ मा खाद्यान्न उपलब्धतामा सुधार आउने अनुमान छ । यद्यपि, आन्तरीक उत्पादनले मात्र देशको खाद्य सुरक्षा निर्धारण गर्न सक्दैन । व्यापार, खाद्य पहुँच, र उपयोगीताका सवालहरू समग्र खाद्य सुरक्षामा प्रभाव पार्ने अन्य महत्वपूर्ण पक्षहरू हुन् ।

निष्कर्ष

२०७०/७१ मा वर्षे बालीको अवस्था अनुकूल रह्यो: असार-भदौ अवधिको वर्षा पाँच वर्ष यताको सबैभन्दा बढी थियो र कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड मार्फत मलखादको आपूर्तिमा गत वर्षको तुलनामा उल्लेख्य सुधार आयो, अतः कृषकहरू धान, मकै, कोदो, र फापरको राम्रो उत्पादन गर्न सक्षम भए । जसको फलस्वरूप, यस वर्षको वर्षे अन्नहरूको उत्पादन ७६ लाख ७० हजार मेटका साथ उच्च रह्यो । जस अनुरूप, २०७०/७१ को वर्षे अन्नबाली उत्पादन सामान्य स्तर र गत पाँच वर्षको उत्पादन भन्दा क्रमशः ११.९० प्रतिशत र १२.१० प्रतिशत बढि थियो ।

अन्नहरूको उत्पादन नेपालमा मात्र बृद्धि नभएर विश्वव्यापी रूपमा नै गत वर्षको तुलनामा ८.४ प्रतिशतले बृद्धि भयो । खाद्य तथा कृषि संगठनले विश्वव्यापी रूपमा २ अर्ब ५० करोड मेट अन्न उत्पादन भएको अनुमान गरेको छ । भारतमा पनि २०१३ मा खरिफ बालीको उत्पादन न्यूनरूपमा (०.९ प्रतिशत) भए पनि बृद्धि भई १२ करोड ९३ लाख मेट उत्पादन भएको अनुमान छ ।

साविक बमोजीम नै नेपालमा वर्षे अन्न उत्पादनमा धान र मकैको प्रधानता छ । क्रमशः ५० लाख ४० हजार मेट र २३ लाख मेट उत्पादनका साथमा समग्र वर्षे अन्न उत्पादनमा धान र मकैले क्रमशः ६६ प्रतिशत र ३० प्रतिशत अंश ओगटेका छन् । भापा र भोजपुर क्रमशः ३ लाख ६५ हजार मेट र १ लाख २४ हजार मेट उत्पादनका साथमा सबैभन्दा बढी धान र मकै उत्पादन गर्ने जिल्लामा परेका छन् ।

अन्न बालीको व्यापारले सदा भैं ठूलो अन्तर देखाएको छ: असार- असोज अवधिमा २७ लाख बराबरको निर्यातको तुलनामा ४७ लाख बराबरको आयात रहेको छ । यो अन्न आयात ठूलो परिमाणमा देखिएतापनि कुल राष्ट्रिय आयातको भने २.२६ प्रतिशत अंश मात्र ओगटेको छ, जुन गत वर्ष यही अवधिको तुलनामा न्यून रूपमा कम हो ।

वर्षे बालीको बढ्दो उत्पादन नतिजा र हिउँदे बाली (गहुँ र जौ) को राम्रो पूर्वानुमानका साथमा २०७०/७१ मा खाद्यान्नहरूको उपलब्धता राम्रो हुने अपेक्षा छ ।

अनुसूची १: धान बाली कटानी प्रतिवेदन

सप्तरी जिल्ला

विधी

प्रतिनिधिमूलक क्षेत्रफल छनौट विधीको प्रयोग गरी एक वर्ग मिटरका ६ वटा जमीनको कित्ता छनौट गरिएको थियो । नमूना जमिन कोचाबाखरी (४) र बेल्ला (२) दुई स्थानबाट छनौट गरि तीन जातहरु समेटिएको थियो । बाली कटानी सर्वेक्षणले उत्पादकत्व जिल्लाको औसत भन्दा बढी भएको देखाएको थियो, जुन २.५७ मेट/हेक्टर थियो ।

स्थान: कोचाबाखरी- जिल्लाको बढी उत्पादकत्व भएको स्थान

नमूना १: सोना मन्सूली

सोना मन्सूली यस क्षेत्रमा वृहत रुपमा लागइने धान बाली हो । बाली कटानी सर्वेक्षण पश्चात निम्न अवलोकनहरु भए:

- चिस्यान सहितको तौल- ०.४५ केजि
- चिस्यान (१५%) हटाइए पछिको तौल- ०.३८२५ केजि
- उत्पादकत्व- ३.८२५ मेट/हेक्टर
- बालीको घनत्व- ३६/वर्ग मिटर
- हरेक रोपाईमा प्रयोग भएको औसत टिलर संख्या- ११

नमूना २: राधा १२

यो पनि यस क्षेत्रमा वृहत रुपमा लगाइने जात हो । बाली कटानी सर्वेक्षण पश्चात निम्न अवलोकनहरु भए:

- चिस्यान सहितको तौल- ०.६२५ केजि
- चिस्यान (१५%) हटाइए पछिको तौल- ०.५३१२५ केजि
- उत्पादकत्व- ५.३१२५ मेट/हेक्टर
- बालीको घनत्व- ३१/वर्ग मिटर
- हरेक रोपाईमा प्रयोग भएको औसत टिलर संख्या- १३

नमूना ३: राधा १२

राधा १२ को अर्को पनि नमूना लिइएको थियो । बाली कटानी सर्वेक्षण पश्चात निम्न अवलोकनहरु भए:

- चिस्यान सहितको तौल- ०.५५ केजि
- चिस्यान (१५%) हटाइए पछिको तौल- ०.४६७५ केजि
- उत्पादकत्व- ४.६७५ मेट/हेक्टर
- बालीको घनत्व- ३०/वर्ग मिटर
- हरेक रोपाईमा प्रयोग भएको औसत टिलर संख्या- ११

नमूना ४: करिया कामद

करिया कामद एक स्थानीय वास्मती धान हो जुन कृषकहरुले आफ्नै उपभोगका लागि लगाउने गर्दछन् । बाली कटानी सर्वेक्षण पश्चात निम्न अवलोकनहरु भए:

- चिस्यान सहितको तौल- ०.३ केजि
- चिस्यान (१५%) हटाइए पछिको तौल- ०.२५५ केजि
- उत्पादकत्व- २.५५ मेट/हेक्टर
- बालीको घनत्व- ३२/वर्ग मिटर
- हरेक रोपाईमा प्रयोग भएको औसत टिलर संख्या- ८

स्थान: बेल्ला, नगाडा गाविस

यस क्षेत्रमा गत चार वर्षमा पर्याप्त वर्षा भएन । अतः वर्षे बालीको उत्पादन सामान्य भन्दा उल्लेख्य रुपमा कम भयो । दुई नमूना कित्ता (सबैभन्दा राम्रो र सबैभन्दा नराम्रो प्रतिनितित्व गर्ने खालको) को छनौट गरिएको र निम्न नतिजाहरु प्राप्त भए (दुई नमूनाको औसत):

नमूना: सोना मन्सूली

- चिस्यान सहितको तौल- ०.२२५ केजि
- चिस्यान (१५%) हटाइए पछिको तौल- ०.१९१२५ केजि
- उत्पादकत्व- ०.९५६ मेट/हेक्टर
- बालीको घनत्व- ३०/वर्ग मिटर
- हरेक रोपाईमा प्रयोग भएको औसत टिलर संख्या- ७

अनुसूची २: धान, मकै, कोदो, र फापरको प्रारम्भिक उत्पादन पूर्वानुमान (२०७०/७१)

जिल्ला	धान		मकै		कोदो		फापर		कुल
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	
ताप्लेजुङ	६,९५०	१३,८६१	१६,०७५	४९,४०८	३,२९०	४,४१८	१२०	१७०	६७,८५७
संखुवासभा	१३,७७५	३५,४५८	१२,४७०	१७,०००	७,१७१	७,३१४	१८	१५	५९,७८७
सोलुखुम्बु	१,६२०	३,५६४	१२,९५५	३२,५१७	२,१००	२,६८८	२३०	१५०	३८,९१९
पूर्वी हिमाली क्षेत्र	२२,३४५	५२,८८३	४१,५००	९८,९२५	१२,५६१	१४,४२०	३६८	३३५	१६६,५६३
पाँचथर	१०,३२२	३०,१२७	१८,६२७	२९,९३१	४,८०५	९,०४६	५६	३६	६९,१४०
इलाम	१४,१८५	४४,९६६	२८,२००	६९,६५४	३,०००	३,०००	२५	२०	१७६,४००
तेह्रथुम	१०,१८०	२७,५७६	१२,४१०	२७,३०२	२,८००	३,३००	३५	३०	५८,२०८
धनकुटा	१०,६६०	२४,२४४	५,४५०	१४,९७५	८,०००	८,०००	०	०	४७,२१९
भोजपुर	१७,१५०	४८,३४०	४२,७७६	१२४,०५०	५,५००	५,०००	१७	१२	१७७,४०२
खोटाङ	१५,२०२	४२,६००	४१,०६०	७०,३७८	२१,३१५	२३,३७७	७००	४००	१३६,७५५
ओखलढुङ्गा	४,३५०	११,३१०	११,५८०	२५,४७६	७,७५१	१२,४०१	१०५	९०	४९,२७७
उदयपुर	१५,२५०	५२,८५०	९,५००	२३,५००	२,५८०	५,०००	२०	२०	८१,३७०
पूर्वी पहाडी क्षेत्र	९७,२९९	२८२,०१३	१६९,६०३	३८५,२६६	५५,७५१	६९,१२४	९५८	६०८	७३७,०११
भक्रापा	८८,५००	३६५,२५०	३६,८५०	९५,०००	१,७५०	१,८००	१,२७०	१,२७०	४६३,३२०
मोरङ	८३,५२५	३३२,१००	१५,०००	५०,०००	१,५००	१,८००	७०	७०	३८३,९७०
सुनसरी	५१,५५०	१८०,२००	७,८००	२६,५००	१,२००	१,१००	४००	४००	२०८,२००
सप्तरी	३५,०००	९०,५००	३,५००	७,८००	२५०	२१५			९८,५१५
सिरहा	३८,७८८	९८,३०३	२,०००	४,०००	६५०	५७५			१०२,८७८
पूर्वी तराइ	२,९७,३६३	१०,६६,३५३	६५,१५०	१,८३,३००	५,३५०	५,४९०	१,७४०	१,७४०	१,२४,५६,८८३
पूर्वाञ्चल	४,१७,००७	१४,०१,२४९	२,७६,२५३	६,६७,४९१	७३,६६२	८९,०३४	३,०६६	२,६८३	२१,६०,४५७
दोलखा	३,१७५	५,८७४	५,४५०	११,७१८	३,६००	४,२५०	४३०	३९०	२२,२३२
सिन्धुपाल्चोक	१२,२३५	२८,४४६	२४,९०७	५३,९५८	१९,३२०	२१,२५२			१०३,६५६
रसुवा	१,३०५	३,२४०	२,४३०	५,०८०	९००	८३३			९,१५३
मध्य हिमाली क्षेत्र	१६,७१५	३७,५६०	३२,७८७	७०,७५६	२३,८२०	२६,३३५	४३०	३९०	१३५,०४१
रामेछाप	९,५०८	२५,८६२	२१,४८०	५७,३५२	५,०६०	४,४०२	१९	१९	८७,६५३
सिन्धुली	१४,२००	४६,८६०	२३,६४२	५९,५७७	११,६१८	९,५२६	५३२	२७२	११६,२३५
काभ्रे	१०,१००	३०,४१८	२४,२७८	५१,५९२	३,५०५	३,५०१	६०५	६०५	८६,११६
भक्तपुर	४,३५२	२६,९५८	१,९६९	८,८६०	१०६	१५३			३५,९७१
ललितपुर	४,६८०	२६,४४२	८,५८९	२४,९०८	५७५	५७५	५४	५३	५१,९७८
काठमाडौं	७,९४०	४५,२४५	९,९२३	३३,१६४	८५२	८५२	५	५	७९,२६६
नुवाकोट	१४,६९५	६३,१६७	१९,६१५	५८,८४५	५,१२०	९,७२८	२००	२२६	१३१,९६६
धादिङ	१२,६४५	४८,१००	१९,४४५	४८,६१३	६,९३०	६,९५३			१०३,६६६

मकवानपुर	११,१२५	३८,३८१	२३,६४८	६७,८७०	२,६४५	३,२८०	७०	१८९	१,०९,७२०
मध्य पहाडी क्षेत्र	८९,२५०	३५१,४३३	१,५२,५८९	४,१०,७८१	३६,४११	३८,९७०	१,५८५	१,३६९	८,०२,५५३
धनुषा	४०,६३५	११६,६४७	२,०१९	६,६६३	३००	३००			१,२३,६१०
महोत्तरी	३६,१४४	६५,०६०	७००	१,४००					६६,४६०
सर्लाही	४५,५००	११२,९८५	५,४४०	२५,२८३	९५०	९५०			१,३९,२१८
रौतहट	३०,५००	९५,६०७	१,७००	५,५००	६०	५२			१,०१,१५९
बारा	५४,६८०	२५९,७८१	१३,४७८	८६,२६०	७८	१०५			३,४६,१४६
पर्सा	४३,७१०	१५८,८१४	४,०७५	१४,२६२	८६	८६			१,७३,१६२
चितवन	२९,५७५	१००,५५५	९,७५०	२९,२५०	१,६५०	१,६००			१,३१,४०५
मध्य तराइ क्षेत्र	२८०,७४४	९०९,४४९	३७,१६२	१,६८,६१३	३,१२४	३,०९३			१०,८१,१६०
मध्यमाञ्चल	३८६,७०४	१२,९८,४४२	२,२२,५३८	६,५०,१५५	६३,३३५	६८,३९८	२,०१५	१,७५९	२०,१८,७५४
मनाङ			१७६	३४५			२२५	३५५	७००
मुस्ताङ			५३०	७७०			५८५	१,०२०	१,७९०
पश्चिमी हिमाली क्षेत्र	०	०	७०६	१,११५	०	०	८१०	१,३७५	१,४९०
गोरखा	१२,७६५	४१,२५०	१९,३५३	४५,४८०	११,६०५	१३,९२८	३९३	३९६	१,०१,०५४
लम्जुङ	१६,४५३	४७,११५	२२,७२५	५२,९८४	७,९१९	७,५२३	१९	१९	१,०७,६४१
तनहुँ	१६,४१५	५८,६०४	२६,०४५	७,६३०	६,३५०	५,७१५	१९१	१८७	१,३६,१३६
कास्की	२२,०५०	८०,५६०	२०,५७३	५२,५४९	१४,७६७	१७,२७८	१४	१६	१,५०,४०३
पर्वत	९,५९५	२६,५०१	१४,२८५	३०,४०५	८,७७०	७,८९३	३८	३७	६४,८३६
स्याङ्जा	१८,०३०	६३,६६२	३०,९०५	८१,३७७	१६,८०५	१८,८१५	२३०	१७३	१,६४,०२६
पाल्पा	९,४३०	३५,२६७	२१,५८३	४०,८७९	२,५३८	२,५८७	४४८	४१८	७९,१५१
म्याग्दी	३,८९५	१२,४६४	११,१३४	४०,९००	२,७४३	३,४२५	५८	९८	५६,८८७
वाग्लुङ्ग	५,९२७	१८,८९७	२०,३४९	५८,८३५	१८,६१५	२१,९६५	८०	११६	९९,८१३
गुल्मी	१०,४८४	२५,३३९	२४,८४४	५२,५१९	२,९००	२,९००	२१०	२५२	८१,०१०
अर्घाखाँची	८,६७२	२६,३०६	१६,९१५	४९,४४८	५०५	६०६	२७५	२४०	७६,६००
पश्चिमी पहाडी क्षेत्र	१३३,७१६	४,३५,९६५	२,२८,७११	५७७,००६	९३,५१७	१,०२,६३५	१,९५६	१,९५१	११,१७,५५७
नवलपरासी	४८,३५०	१,९६,७७५	१०,७५०	२५,३१०	५००	५१५	२००	१२७	२,२२,७२७
रुपन्देही	७०,५००	३,२९,५००	२,६५०	१०,५००	१२०	१२५			३,४०,१२५
कपिलबस्तु	७२,०००	२,३५,४३६	१,३७०	३,३०२					२,३८,७३८
पश्चिमी तराई क्षेत्र	१९०,८५०	७,६१,७११	१४,७७०	३९,११२	६२०	६४०	२००	१२७	८,०१,५९०
पश्चिमाञ्चल	३२४,५६६	११,९७,६७६	२,४४,१८७	६,१७,२३३	९४,१३७	१,०३,२७५	२,९६६	३,४५३	१९,२१,६३७
डोल्पा	२७६	५९०	२२०	२५०	३९०	२८५	६८०	६९०	१,८१५
मुगु	१,५००	३,७५१	६१७	१,०६१	४,४८८	४,९३७	५०६	५०६	१०,२५५

हुम्ला	५७२	९६६	११३	१७८	१,२७८	१,१६३	६७०	६०३	२,९१०
जुम्ला	२,९५०	६,४९०	४,५००	७,६५०	३,८९०	४,२७९	८५	८५	१८,५०४
कालीकोट	२,४६६	५,९३२	२,५२५	५,२२८	१,२३२	१,२९५	१०५	१५५	१२,६१०
मध्यपश्चिमी हिमाल	७,७६४	१७,७२९	७,९७५	१४,३६७	११,२७८	११,९५९	२,०४६	२,०३९	४६,०९४
रुकुम	३,५६२	९,९७४	१६,२८९	३०,९९४	९१५	१,५७३			४२,५४१
रोल्पा	४,७१५	११,७८७	११,८८१	२६,१३८	१,०६१	१,२७३	१२२	१२०	३९,३१८
प्यूठान	६,५२०	१९,७३७	१२,०५८	१८,४६२	१,९८४	२,००६	१३	१५	४०,२२०
सल्यान	६,९३४	२४,४९७	१६,२८०	३३,४९५	२,२०४	२,००४	६५	७१	६०,०६७
जाजरकोट	४,०४२	१०,८१२	८,२६६	१०,५३९	१,९३२	२,२९७	१९	२०	२३,६६८
दैलेख	८,३०७	२५,४६४	२०,१५०	३७,२९१	२,४२२	२,६४३	२७	१९	६५,४१७
सुर्खेत	१४,६००	५९,३३२	१६,१००	३८,२४३	२,०९५	२,८३२			१,००,३९७
मध्यपश्चिमी पहाड	४८,६८०	१,६१,५९३	१,०१,०२४	१,९५,१६२	१२,६१३	१४,६२८	२४६	२४५	३,७१,६२८
दाङ	३८,२३०	१,५६,२९२	२५,३००	४६,६००	१९	१९	२०	२०	२,०२,९३१
बाँके	३६,५००	१,२८,७००	८,५००	१५,३००					१,४४,०००
बर्दिया	५२,०००	१,९९,५७५	१,२००	२,५००					२,०२,०७५
मध्यपश्चिमी तराई	१२६,७३०	४,८४,५६७	३५,०००	६४,४००	१९	१९	२०	२०	५,४९,००६
मध्य पश्चिमाञ्चल	१८३,१७४	६,६३,८८९	१,४३,९९९	२,७३,९२९	२३,९१०	२६,६०६	३,३१२	२,३०४	९,६६,७२८
बाजुरा	३,३१०	७,९९३	७९०	१,८४८	२,६१०	२,६१०	७	१३	१२,४६४
बझाङ	७,००६	२२,७६९	३,६५२	३,८७१	२,२८६	२,०५७	७	४	२८,७०१
दार्चुला	४,४८०	१०,६३१	३,५५८	६,४०४	१,३१०	८९३	१००	८२	१८,०१०
सुदूरपश्चिमी हिमाल	१४,७९६	४१,३९३	८,०००	१२,१२३	६,२०६	५,५६०	११४	९९	५९,१७५
अछाम	१६,५७२	३४,९७५	३,६५२	१०,१६३	३,४१५	३,४२७			४८,३८५
डोटी	१०,६६५	२२,३९६	२,७४८	५,२२१	५,१२१	६,१४५	१२	१२	३३,७७४
बैतडी	७,०००	१५,६८०	१४,५००	२३,४१७	७००	९८०			४०,०७७
डडेलधुरा	६,२२१	१८,०६६	३,७४४	१०,८९५	३००	३००			२९,२६१
सुदूरपश्चिमी पहाड	४०,४५८	९०,९३७	२४,६४४	४९,६९६	९,५३६	१०,८५२	१२	१२	१,५१,४९७
कैलाली	७,४५०	२,०९,७५७	५,५४०	५,७५५	३७७	३८०	२५	२५	२,१५,९१७
कञ्चनपुर	४८,७९६	१,४३,७०४	३,६००	६,८४०					१,५०,५४४
सुदूरपश्चिमी तराई	१२०,२४६	३,५३,४६१	९,१४०	१२,५९५	३७७	३८०	२५	२५	३,६६,४६१
सुदूर पश्चिमाञ्चल	१७५,५००	४,८५,७९१	४१,७८४	७४,४१४	१६,११९	१६,९७२	१५१	१३६	५,७७,१३३
नेपाल	१४,८६,९५१	५०,४७,०४७	९,२८,७६१	२२,८३,२२२	२,७१,१८३	३,०४,१०५	१०,५१०	१०,३३५	७६,४४,७०९

आभार

यो प्रतिवेदन कृषि विकास मन्त्रालय (MoAD), विश्व खाद्य कार्यक्रम (WFP), र खाद्य तथा कृषि संगठन (FAO) ले संयुक्त रूपमा प्रकाशीत गरेका हुन् । अन्तर्राष्ट्रिय धान अनुसन्धान संस्था (IRRI) र अन्तर्राष्ट्रिय मकै र गहुँ सुधार केन्द्र (CIMMYT) हरु पनि विधी समिक्षा गर्ने हेतुले स्थलगत भ्रमणमा सहभागी भएका थिए ।

कृषि विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, कृषि व्यवसाय प्रबर्धन तथा बजार विकास निर्देशनालयका कर्मचारीहरुका साथै विश्व खाद्य कार्यक्रम (WFP), कृषि तथा खाद्य संगठन (FAO), अन्तर्राष्ट्रिय धान अनुसन्धान संस्था (IRRI) र अन्तर्राष्ट्रिय मकै र गहुँ सुधार केन्द्र (CIMMYT) का कर्मचारीहरुले यस अध्ययनमा योगदान पुऱ्याउनु भए वापत वहाँहरुलाई धन्यवाद ।

यस अध्ययनमा IRRI र CIMMYT का वैज्ञानीकहरुको संलग्नता सुनिश्चित गराउन CGIAR अन्तर्राष्ट्रिय कृषि तथा जलवायु अनुसन्धान समूहले गरेको सहजीकरणका लागि वहाँहरुलाई समेत धन्यवाद ।